

अनुसन्धान, अनुसन्धान प्रस्ताव, अनुसन्धान समस्या, उद्देश्य र औचित्य

दुई दिने कार्यशाला गोष्ठी

प्रस्तोता

प्रा.डा. दिनबहादुर थापा

आयोजक

अनुसन्धान व्यवस्थापन एकाइ

संयोजन

विभागहरू

(संकाय तथा संस्थान)

धवलागिरि बहुमुखी क्याम्पस बागलुङ

२३ र २४ भाद्र २०७

प्रस्तुतिको खाका

- अनुसन्धान (Research)
- अनुसन्धान प्रस्ताव (Research Proposal)
- अनुसन्धान समस्या (Research Problem)
- अनुसन्धानका शीर्षक (Research Topic)
- अनुसन्धान समस्याका स्रोतहरू (Sources of a Research Problem)
- अनुसन्धान समस्या छनोटका आधारहरू (Criteria of the Selection of Research Problem)
- असल अनुसन्धान समस्याका विशेषताहरू (Characteristics of a good Research Problem)
- अनुसन्धान समस्या मूल्यांकनका आधारहरू (Evaluating Criteria of Research Problem)
- अनुसन्धान समस्याको निर्माणका चरण (Steps in the formulation of a Research Problem)
- अनुसन्धान समस्याको निर्माणका चरण (Steps in the formulation of a Research Problem)
- अनुसन्धान प्रश्नका विशेषताहरू (Characteristics of research question)
- अनुसन्धानका उद्देश्यहरू (Objectives of the Study)
- अनुसन्धानको औचित्य (Rationale of the Study)

क. अनुसन्धान (Research)

- अनुसन्धान कार्यलाई अर्को शब्दमा शोध, अन्वेषण, गवेषण, आविष्कार र अंग्रेजीमा Research,
- अनुसन्धानको अर्थ नयाँ तथ्य पत्ता लगाउनु र पुरानै तथ्यको पनि परीक्षण वा पुनर्व्याख्या गर्नु ,
- शोधको अर्थ शुद्ध गर्नु वा खार्नु भन्ने हुन्छ,
- तसर्थ कुनै समस्या वा विषयका पछि लागेर कुनै नयाँ कुरा पत्ता लगाउनु वा खोजी गर्नु नै शोध वा अनुसन्धान हो ।

अनुसन्धानको अर्थ (Meaning of Research)

- 'अनुसन्धान' 'अनु+सन्धान (अनु+सम्+धा+अन)' शब्दको योगबाट व्युत्पन्न भएको शब्द,
- अनुको अर्थ पछिपछि लाग्नु वा नजिक जानु भन्ने,
- सन्धानको अर्थ खोजी गर्नु, अवलोकन गर्नु वा पत्ता लगाउनु भन्ने,
- अनुसन्धानका पर्यायवाची शब्द: अन्वेषण, गवेषण, आविष्कार, शोधकार्य र अंग्रेजीमा Research ,
- अनुसन्धानको सामान्य अर्थ व्यवस्थित एवम् तर्कसंगत पद्धतिद्वारा नयाँ तथ्य पत्ता लगाउनु र पुरानै तथ्यको पनि परीक्षण वा पुनर्व्याख्या गर्नु भन्ने हुन्छ ।

ख. अनुसन्धान प्रस्ताव (Research Proposal)

- सम्बन्धित निकायमा अनुसन्धान वा शोध गर्नका निम्ति औपचारिक रूपमा पेस गरिने प्रस्ताव नै अनुसन्धान प्रस्ताव,
- अनुसन्धान प्रश्नहरू वा समस्याहरू (Research questions or problems) को उत्तर दिन तयार गरिएको समग्र योजना, संरचना र रणनीतिक ढाँचा नै अनुसन्धान प्रस्ताव (Research proposal),
- शोधकर्ताले औपचारिक रूपमा शोध गर्न पाउँ भनी पेस गरेको माग पत्र वा आफ्नो कार्ययोजनाको विवरण,
- सिङ्गो अनुसन्धान कार्यविधिको पूर्ण विवरण ।

ग. अनुसन्धान समस्या (Research Problem)

- अनुसन्धानमा पहिलो र प्रमुख चरण भनेकै समस्याको छनोट कार्य हो ।
- समाधानका लागि पूर्व प्रस्तावित प्रश्नहरू नै समस्या हुन् ।
- अनुसन्धानमा समस्या भन्नाले हालसम्म भएको ज्ञान वा उपलब्धिमा भएको रिक्तता (Main Gaps) को पहिचान गरी आफ्नो अध्ययनबाट ठोस उत्तर आउन सक्ने गरी उठाइएको प्रश्न वा जिज्ञाशालाई बुझाउँछ ।
- अनुसन्धान समस्या ऐतिहासिक, दार्शनिक, सर्वेक्षणमूलक, सैद्धान्तिक वा तथ्यपरक जुनसुकै भए पनि मौलिक प्रकृतिका हुनुपर्दछ ।
- अनुसन्धानको समस्या सरल, संक्षिप्त, स्पष्ट, निराकरणात्मक र प्रश्नात्मक ढाँचामा प्रश्न उठाउन सकिने हुनुपर्दछ ।
- अनुसन्धान समस्यासँग जोडिएर आउने विषय वा चलसँगै यसका स्रोतहरू, छनोटका आधारहरू, समस्याका विशेषताहरू र मूल्यांकनका आधारहरू सुस्पष्ट हुनुपर्दछ ।

अनुसन्धान प्रस्ताव तथा अनुसन्धान प्रतिवदेमा शीर्षक/समस्याको चयन गर्दा ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू:

- आफ्नो रुचिक्षेत्र भएको, समस्यामूलक अनि नयाँ/मौलिक विषय, समाधानमुखी समस्या भएको,
- छोटो/छरितो, सरल, विशिष्टीकृत, व्यवहारोपयोगी र पर्याप्त सामग्री पाइने,
- शोधनिर्देशक तथा सल्लाहकारको उपलब्धता भएको,
- समय, साधन, श्रम र खर्चले धान्न सक्ने,
- सिद्धान्त र व्यवहारको तालमेल हुनसक्ने,
- मापन र मूल्याङ्कन गर्नसकिने,
- सामाजिक मूल्य र राष्ट्रिय नीतिको प्रतिकूल नहुने, पूर्वकार्यको समीक्षा गर्न सकिने सम्भावना रहेको आदि विशेषता युक्त हुनुपर्दछ ।

घ. अनुसन्धानका शीर्षक (Research Topic)

- शोधक्षेत्र (Research Area), शोधसमस्या (Research Problem), शोध अन्तराल (Research Gap), शोधसमस्या (Research Question) : ध्यान दिनुपर्ने कुरा

प्राज्ञिक शोधप्रश्नहरू Research question	तीन नैतिक मार्गदर्शन Three commandment	सिद्धान्त वा दर्शन Philosophy
के (What ?)	समस्याको खोजी, सिद्धान्तको प्रतिमानभित्र पस, यथार्थप्रति विश्वास गर ।	Ontology: तत्वविद्या, यथार्थ ज्ञान, सत्तामीमांस, विषयवस्तु र त्यसको यथार्थ बोध ।
कसरी (How ?)	तरिका वा प्रविधिको खोजी, ज्ञान वा सिद्धान्तको सहयोग माग	Epistemology: ज्ञान सिद्धान्त, ज्ञानमीमांस, कारण
किन (Why ?)	कारणको खोजी, सम्पन्न शोधकार्यको मूल्य वा निष्कर्ष	Axiology: मूल्यमीमांस, सिद्धान्तको प्रयोगबाट निस्कने वस्तुपरक निष्कर्ष (Value),

अनुसन्धानका शीर्षक -

१. धवलागिरि क्याम्पसको शैक्षिक गुणस्तर (शोधक्षेत्र+शोध समस्या)

सामान्य प्रश्न (अप्राज्ञिक प्रश्न)

- शैक्षिक गुणस्तरमा लगानीको अवस्था के कस्तो छ ?
- शैक्षिक गुणस्तरमा शैक्षिक व्यवस्थापन कसरी भएको छ ?
- शैक्षिक गुणस्तरको उपलब्धि कति हो ?

२. इन्द्रबहादुर राईका कथामा सामाजिक यथार्थवाद (शोधक्षेत्र+शोध समस्या)

प्राज्ञिक प्रश्न (के, कसरी, किन ?)

- इन्द्रबहादुर राईले आफ्ना कथामा सामाजिक अवस्थाको के कुरामा विशेष जोड दिएका छन् ?
- राईले आफ्ना कथामा समाजको चित्रण कसरी गरेका छन् ?
- राईले किन आफ्ना कथामा सामाजिक यथार्थ पक्षको चित्रणमा बढी जोड दिएका हुन ?

ड. अनुसन्धान समस्याका स्रोतहरू (Sources of a Research Problem)

- पहुँच (स्रोत, साधन, सीप, समय, परिक्षणीय आधार), रुचि, क्षमता, अवलोकन र ज्ञानसँग सम्बन्धित विषय,
- आफ्नो विषय वा पाठ्यक्रमको क्षेत्र, सीमा र परिधिभित्रको ज्ञान र सीपमा आधारित विषयवस्तु,
- पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक र अन्य शैक्षिक सामग्रीसँग सम्बन्धित विषय,
- नयाँनयाँ आविष्कारसँग सम्बन्धित विषय,
- प्रकाशित कृतिहरूको समीक्षा वा पुनर्व्याख्यामा आधारित विषय,
- समाजले भोगेका समस्यासँग सम्बन्धित विषयवस्तु,
- विषय विज्ञका विचार र धारणासँग सम्बन्धित विषय,
- कार्यशाला, गोष्ठी, सेमिनार र छलफलमा आधारित विषयवस्तु,
- शिक्षण विधि, शैक्षिक सामग्री र नतिजा वा उपलब्धिसँग सम्बन्धित विषयवस्तु आदि।

च. अनुसन्धान समस्या छनोटका आधारहरू (Criteria of the Selection of Research Problem)

- अनुसन्धानको प्रयोजन (तहपार, उपाधि वा परियोजना) लाई समेट्न सक्ने विषयवस्तु,
- चर वा चलहरू बीचको सम्बन्धको तुलना गर्नसकिने र समस्याको संक्षिप्त वा विस्तृतरूपमा विशिष्टीकरण गर्नसकिने आधार भएको विषय,
- दार्शनिक, ऐतिहासिक, सर्वेक्षणमूलक, सैद्धान्तिक वा तथ्यपरक विषयमा आधारित मौलिक प्रकृतिको विषय,
- परीक्षण योग्य विषयवस्तु,
- निष्कर्षमा पुग्न सकिने आधार भएको विषय,
- अनुसन्धान प्रश्न उठाउन सकिने आधार भएको विषय,
- तथ्य संकलन र परीक्षण गर्नसकिने आधार भएको विषय,
- अनुसन्धानको विषय समस्यामूलक छ भन्ने आधार भएको विषय ।

छ. असल अनुसन्धान समस्याका विशेषताहरू (Characteristics of a good Research Problem)

अनुसन्धानका समस्यामा हुनुपर्ने गुण वा विशेषताहरू निम्न छन् :

- मौलिक, नयाँ, कौतुहलपूर्ण र बहुउपयोगी गुण भएको विषय,
- समस्या समस्यामूलक भएको विषय,
- लक्षित वर्गको समस्या समाधान गर्नसक्ने वा फाइदा पुग्ने गुण वा क्षमता भएको विषय,
- अनुसन्धान कर्ताको रुचि, क्षमता र अनुभवमा आधारित विषय,
- तथ्याङ्क सङ्कलन गर्न र प्राक्कल्पना परीक्षण गर्न सकिने विषय,
- सरल, संक्षिप्त र स्पष्ट विषय भएको,
- स्थान, समय र विषयको सीमा बाँध्न सकिने विषय,
- स्रोत, साधन र जनशक्तिको उपयोग गर्नसकिने,
- नीति, प्रचलन र संस्कारगत मान्यता विपरीत नभएको वा मूल्यामान्यतामा आँच नपुग्ने विषय,
- अध्ययनको सीमाङ्कन गर्न सहज हुने विषय मात्र उपयुक्त मानिन्छ ।

ज. अनुसन्धान समस्या मूल्यांकनका आधारहरू (Evaluating Criteria of Research Problem)

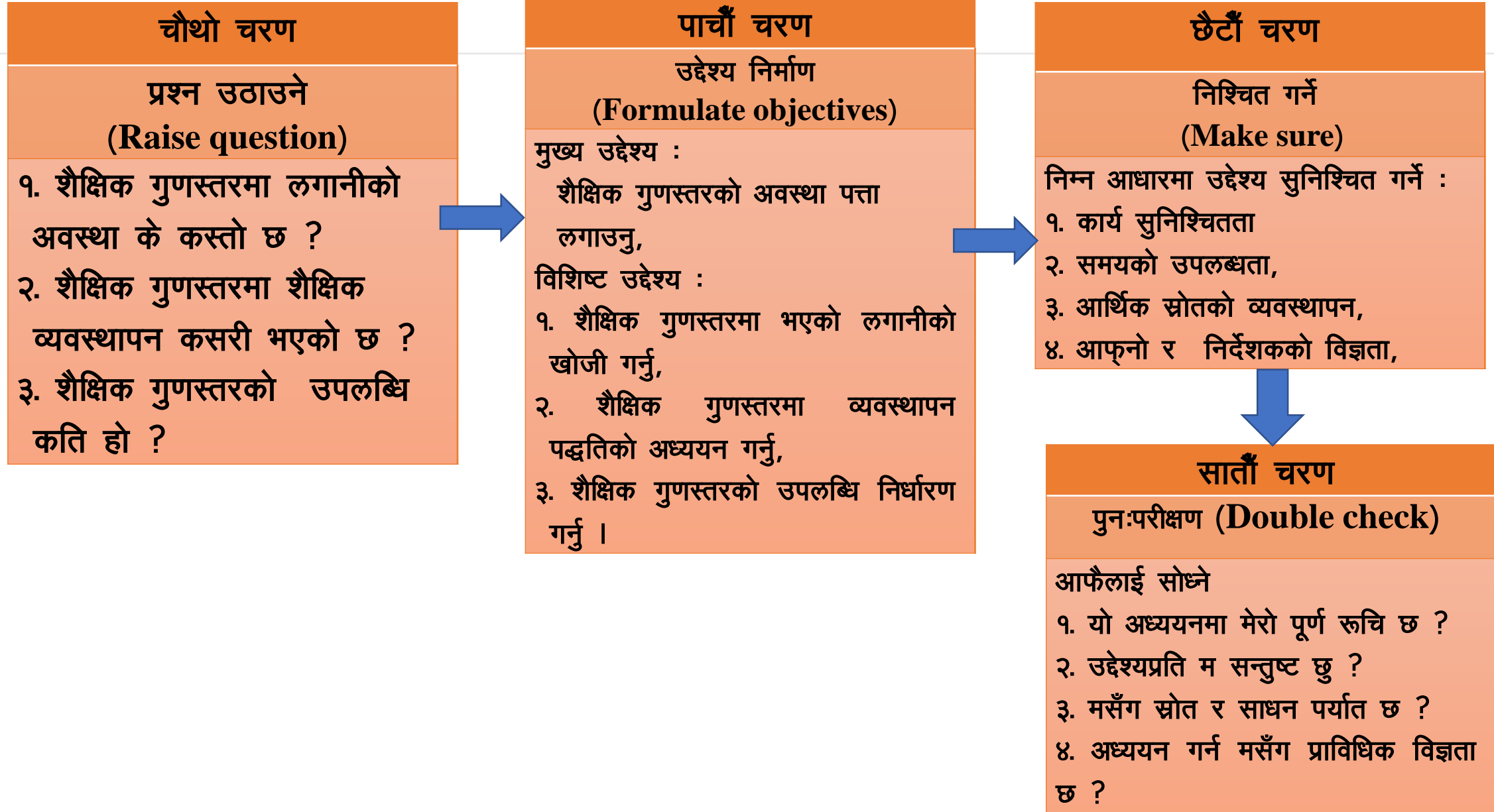
अनुसन्धानकर्ता आफैले आफ्नो समस्याहरूको मूल्याङ्कन गर्ने आधारहरू निम्न छन्:

- अनुसन्धानका समस्याहरू मौलिक र नयाँ प्रकृतिका छन् ?
- अनुसन्धानका विषय वा समस्या आफ्नो स्रोत, साधन र समयका दृष्टिले उपयुक्त छन् त ?
- अनुसन्धानले खास विषय, क्षेत्र वा लक्षित वर्गको समस्या समाधान गर्नसक्छ त ?
- बौद्धिक जिज्ञाशा वा उत्सुकता पूरा गर्नसक्छ त ?
- परीक्षण योग्य र खास विधि पद्धतिमा आधारित छ त ?
- चल या परिवर्त्यहरू बीचको कार्यकारण सम्बन्ध स्थापित भएको छ ?
- खास मुद्दाको पहिचान गरी अनुसन्धान रिक्तता (Gap) पूरा भएको छ त ?
- अनुसन्धानको विषय सैद्धान्तिक र धारणात्मक अवधारणामा आधारित छ त ?
- नीतिगत, विधिगत र विषयगत अवधारणामा स्पष्ट छ त ?
- अनुसन्धानले समस्याको समाधान गर्छ ? वा प्राक्कल्पना पुष्टी हुन्छ ? ।

भ. अनुसन्धान समस्याको निर्माणका चरण (Steps in the formulation of a Research Problem) : उदाहरण क

अनुसन्धान समस्याको निर्माणका चरण_____

अनुसन्धान समस्याको निर्माणका चरण : उदाहरण ख

अनुसन्धान समस्याको निर्माणका चरण_____

चौथो चरण

प्रश्न उठाउने
(Raise question)

१. राईले आफ्ना कथामा सामाजिक अवस्थाको **के** कुरामा विशेष जोड दिएका छन् ?
- २ राईले आफ्ना कथामा समाजको चित्रण **कसरी** गरेका छन् ?
- ३ राईले **किन** आफ्ना कथामा सामाजिक यथार्थ पक्षको चित्रणमा बढी जोड दिएका हुन ?

पाचौँ चरण

उद्देश्य निर्माण
(Formulate objectives)

- मुख्य उद्देश्य :
राईका कथामा सामाजिक यथार्थक पक्षको खोजी गर्नु :
- विशिष्ट उद्देश्य :
१. कथामा चित्रित सामाजिक यथार्थ अवस्थाको खोजी गर्नु,
  - २ कथामा समाजको चित्रण गर्ने तरिका पत्तालगाउनु,
  - ३ कथामा सामाजिक यथार्थ पक्षको चित्रण गर्नुका कारणहरू खोजी गर्नु ।

छैटौँ चरण

निश्चित गर्ने
(Make sure)

- निम्न आधारमा उद्देश्य सुनिश्चित गर्ने
- :१. कार्य सुनिश्चितता
  २. समयको उपलब्धता,
  ३. आर्थिक स्रोतको व्यवस्थापन,
  ४. आफ्नो र निर्देशकको विज्ञता,

सातौँ चरण

पुनःपरीक्षण (Double check)

- आफैलाई सोध्ने
१. यो अध्ययनमा मेरो पूर्ण रूचि छ ?
  २. उद्देश्यप्रति म सन्तुष्ट छु ?
  ३. मसँग स्रोत र साधन पर्याप्त छ ?
  ४. अध्ययन गर्न मसँग प्राविधिक विज्ञता छ ?

अनुसन्धानका समस्यासँग जोडिएर आउने चलहरू (Variables)

क्र.सं.	चलका आधारहरू	प्रकारहरू	
१	प्रभावका आधारमा :	स्वतन्त्र, आश्रित, मध्यवर्ती र बाह्य वा अतिरिक्त चल	<ul style="list-style-type: none"> • independent • dependent • Moderator • Extraneous
२	उद्देश्यका आधारमा :	आन्तरिक र बाह्य चल	<ul style="list-style-type: none"> • Internal • Extraneous
३	मापनका आधारमा :	निरन्तर र खण्डित	<ul style="list-style-type: none"> • Continuous • categorical
४	प्रकृतिका आधारमा :	गुणात्मक र परिमाणात्मक	<ul style="list-style-type: none"> • Qualitative • Quantitative
५	नियन्त्रणका आधारमा :	नियन्त्रित र अनियन्त्रित	<ul style="list-style-type: none"> • Controlled • Uncontrolled
६	संख्याका आधारमा :	एकल चल, द्विचल र बहुचल	<ul style="list-style-type: none"> • Univariable • Bivariable • Multivariable

अ. अनुसन्धान प्रश्नका विशेषताहरू (Characteristics of research question)

(FINER criteria)

- गर्नसकिने (F – Feasible)
- रोचक/रुचिपूर्ण (I – Interesting)
- नयाँ (N – Novel)
- नैतिकता (E – Ethical)
- सान्दर्भिक (R – Relevant)

अनुसन्धान समस्या र प्रश्नको नमुना

	धवलागिरि क्याम्पसको शैक्षिक गुणस्तर		इन्द्रबहादुर राईका कथामा सामाजिक यथार्थवाद
१	धवलागिरि क्याम्पसको शैक्षिक गुणस्तरमा लगानीको अवस्था के कस्तो छ ?	१	१. राईले आफ्ना कथामा सामाजिक अवस्थाको के कुरामा विशेष जोड दिएका छन् ?
२	धवलागिरि क्याम्पसमा शैक्षिक व्यवस्थापन कसरी भएको छ ?	२	२ राईले आफ्ना कथामा समाजको चित्रण कसरी गरेका छन् ?
३	धवलागिरि क्याम्पसमा शैक्षिक गुणस्तरको उपलब्धि कति हो ?	३	३ राईले किन आफ्ना कथामा सामाजिक यथार्थ पक्षको चित्रणमा बढी जोड दिएका हुन ?

ट. अनुसन्धानका उद्देश्यहरू (Objectives of the Study)

- अनुसन्धान समस्याको संक्षिप्त उत्तर नै अनुसन्धानको उद्देश्य अर्थात्
- समस्याकथनमा उठाइएका मूलभूत प्रश्नहरूको समाधान नै उद्देश्य हो,
- अनुसन्धान समस्या र शोधप्रश्नले उद्देश्यसँग मेल खाएको हुनुपर्ने,
- अनुसन्धानको उद्देश्य सरल, स्पष्ट, मापनीय र विशिष्ट किसिमको हुनुपर्ने,
- अनुसन्धान प्रश्नहरू जति छन्, त्यतिनै उद्देश्य हुनुपर्ने,
- विषयको प्रकृति हेरी सामान्य र विशिष्ट वा मुख्य र सहायक (Main objectives \Subobjective) गरी दुई प्रकृतिका उद्देश्यहरू निर्धारण गर्न पनि सकिने,
- सामान्यबाट विशिष्टीकृत हुने गरी एकै प्रकृतिका उद्देश्यहरू निर्धारण गर्नु राम्रो हुने,
- उद्देश्यहरू विवरणात्मक (Descriptive), सहसम्बन्धात्मक (Corelative) र प्राक्कल्पनात्मक (Hypothetical) अध्ययनमा आधारित हुनु राम्रो मानिने,
- शोधप्रश्नका आधारमा (के ?, कसरी ?, किन ?) अनुसन्धानको उद्देश्य तय हुनुपर्ने अर्थात् एकै प्रकृतिको वा शोधप्रश्नभन्दा बाहिरको उद्देश्य हुनु हुँदैन,

अनुसन्धानका उद्देश्यहरू –

- उद्देश्यसँग अध्ययनको विधि (Method) र पद्धति (Methodology) स्पष्ट भल्किनु पर्ने,
- उद्देश्यसँग ज्ञानसिद्धान्त (Epistemology) र अनुसन्धानका पद्धति (Methodology) हरू जोडिएर आएको हुनुपर्ने,
- समस्याकथनभन्दा बाहिरको उद्देश्य राख्नु पनि हुँदैन । उद्देश्यको भाषा पनि प्रश्नात्मक नभइ निश्चयात्मक हुनुपर्दछ ।
- उद्देश्यमा आउने क्रियापद मापनीय (Action-oriented Verbs) अर्थात् वस्तुपरक उत्तर आउने प्रकृतिको हुनुपर्दछ, जस्तै: निर्धारण गर्नु (to determine), फेला पार्नु (to find out), परीक्षण गर्नु (to ascertain), मापन गर्नु (to measure), अन्वेषण गर्नु (to explore) जस्ता क्रियायुक्त उद्देश्य राख्नुपर्दछ ।

अनुसन्धानका उद्देश्यहरू (Objectives of the Study)

	धवलागिरि क्याम्पसको शैक्षिक गुणस्तर		धवलागिरि क्याम्पसको नतिजा विश्लेषण
१	धवलागिरि क्याम्पसको शैक्षिक गुणस्तरमा भएको लगानीको खोजी गर्नु,	१	धवलागिरि क्याम्पसका विद्यार्थीहरूको तीन वर्षको वार्षिक नतिजा पत्ता लगाउनु,
२	धवलागिरि क्याम्पसमा अवलम्बन भएको व्यवस्थापन पद्धतिको अध्ययन गर्नु,	२	विगत तीन वर्षको विज्ञान तथा प्रविधि संस्थानको शैक्षिक उपलब्धि निर्धारण गर्नु,
३	धवलागिरि क्याम्पसको शैक्षिक गुणस्तरको उपलब्धिको निर्धारण गर्नु ।	३	छात्र र छात्राको नतिजालाई तुलनात्मक अध्ययन गर्नु ।

ठ. उद्देश्यका विशेषताहरु (Characteristics of objectives)

Your objective of study should be : SMART

S: Specific

M: Measurable

A: Achievable

R: Realistic

T: Time bound

ड. अनुसन्धानको औचित्य (Rationale of the Study)

- प्रस्तावित शोधकार्य किन आवश्यकता परेको हो ? तर्कसम्मत उत्तर दिने,
- पूर्वकार्यबाट समाधान नभएको समस्याको समाधान गर्ने प्रतिवद्धता जनाउने,
- प्राज्ञिक शोधप्रश्नहरू (के, कसरी, किन ?), नैतिक मार्गदर्शन र दार्शनिक वा सैद्धान्तिक आधार (सत्तामीमांस, ज्ञानमीमांस र मूल्यमीमांस) किन उपयोग गरियो तर्क दिने,
- प्राज्ञिक र प्रायोगिक क्षेत्रका उपलब्धिको चर्चा गर्ने,
- आफ्नो शोधकार्यबाट अन्य को, कसलाई, के कति उपलब्धि हुने हो ? तर्क संगत पुष्टि गर्ने,
- आफ्नो शोधकार्यले नीति निर्माण, नयाँ सिद्धान्त प्रतिपादन र अध्ययन-अध्यापनका क्षेत्रमा पुऱ्याउने योगदानका सम्बन्धमा चर्चा गर्ने,
- शोधको महत्व वा सार्थकता (Significance) भनेर छुट्टै अर्को शीर्षकमा अध्ययन गरिएको पनि पाइन्छ, यदि छुट्टै अध्ययन भएको छैन भने यसमा महत्वको पनि चर्चा गर्ने ।

धन्यवाद

Thank you

www.dinthapa.com.np